

UOT: 338.43; 338.48

Çingiz GÜLALİYEV

**AMEA ak. H.Ə.Əliyev ad. Coğrafiya İnstitutu, a.e.ü.e.d., dos.
ch_gulaliyev@yahoo.com**

Gülər BAYRAMOVA

**AMEA ak. H.Ə.Əliyev ad. Coğrafiya İnstitutu
gulyar.gulalieva@bk.ru**

Sevinc İRZAYEVA

**Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
sevincirzayeva@gmail.com**

Enoturizm: aqroturizmin bir növü kimi

Enoturism: the one type of agroturism

Энотуризм: один вид агротуризма

Xülasə: Təqdim edilən məqalə aqroturizmin bir növü kimi enoturizmin (şərab turizminin) Azərbaycanda inkişaf perspektivlərinin araşdırılmasına və onun reallaşma imkanlarına həsr olunmuşdur. Məqalədə enoturizmin xüsusiyyəti və xüsusi bir növü kimi istirahət və səyahətin bir forması olduğu göstərilir.

Enoturizm fəaliyyəti ilə məşğul olanlar səyahət etməklə şərabın yalnız dadına baxmaqla deyil, bu növ turizm vasitəsi ilə yerli mətbəxlə, adət-ənənələrlə, muzeylərlə tanış olmaq, üzüm bağlarına səfərlərdə, onun yığımında iştirak etmək, zavodda üzümdən şərab istehsalı, qablaşdırılmasına qədər proseslərlə tanış olma fürsəti qazanırlar.

Azərbaycanda şərab istehsalının qədim olmasına baxmayaraq şərab turizmi ötən əsrin əvvəllərindən Avropada inkişaf etməyə başlamışdır. Hazırda da bu turizm növü üzrə Avropa, səyahət edən turistlərin sayına görə lider bölgə hesab olunur. Birincisi burada çoxlu sayda mədəniyyət, tarixi abidənin olması və xidmətin yüksək səviyyədə təşkili əsas gətirilir. İkincisi, Avropa dünyanın ən böyük yüksək keyfiyyətli şərab istehsalçısı və ixracatçısı kimi də qeyd olunur.

Son dövrlər ölkəmizdə də üzüm, şərab istehsalının dövlət səviyyəsində dəstəklənməsi, üzüm və şərab festivalına başlama, həmçinin milli mətbəximizin özünəməxsus fərqliliyi enoturizmin inkişafına zəmin yaradır.

Açar sözlər: aqroturizm, enoturizm, şərab turizmi, qonaqpərvərlik, turist, qonaq evi, üzümçülük, şərabçılıq.

Abstract: The presented article is devoted to studying the development of prospects and the implementation of the possibilities of enotourism (wine tourism) in Azerbaijan, as one of the types of agrotourism. The article shows that enotourism is a feature, a form of relaxation and travel, as a special type.

Travelers get the opportunity not only to enjoy wine while traveling, but also to get acquainted with local cuisine, customs, museums, visiting vineyards, participate in grape harvesting, wine production at the factory and the packaging process.

Although wine production in Azerbaijan is ancient, wine tourism in Europe began to develop from the beginning of the last century. Currently, Europe is a leading tourist destination in terms of the number of tourists visiting this type of tourism. Firstly, it is a combination of a large number of cultural and historical monuments, as well as a high level of service. Secondly, Europe is also referred to as the world's largest producer and exporter of high-quality wines.

Recently, state support for the production of grapes and wine, the organization of grape and wine festivals, as well as the features of our national cuisine have contributed to the development of enotourism in our country.

Keywords: agrotourism, enotourism, wine tourism, hospitality, tourist, guest house, vineyard, winemaking.

Резюме: Представленная статья посвящена изучению развития перспектив и реализации возможностей энотуризма (винного туризма) в Азербайджане, как одного из видов агротуризма. В статье показано, что энотуризм - это особенность, форма отдыха и путешествий, как особый тип.

Путешественники получают возможность не только насладиться вином во время путешествий, но и познакомиться с местной кухней, обычаями, музеями, посещением виноградников, участвовать в сборе винограда, производством вина на заводе и процессом упаковки.

Хотя производство вина в Азербайджане древнее, винный туризм в Европе начал развиваться с начала прошлого века. В настоящее время Европа является ведущим туристическим направлением по количеству туристов, посещающих этот вид туризма. Во-первых – это сочетание большого количества культурных и исторических памятников, а также высокий уровень сервиса. Во-вторых, Европа также упоминается

как крупнейший в мире производитель и экспортер высококачественных вин.

В последнее время государственная поддержка производства винограда и вина, организация виноградных и винных фестивалей, а также особенности нашей национальной кухни способствовали развитию энотуризма в нашей стране.

Ключевые слова: агротуризм, энотуризм, винный туризм, гостеприимство, туристический, гостевой дом, виноградник, виноделие.

Dünyada turizm sənayesinin digər sahələri ilə yanaşı aqropurizm də artıq dinamik inkişaf edən sahələrdən birinə çevrilməkdədir. Fransa, İtaliya, Böyük Britaniya, Almaniya, İspaniya, Portuqaliya, Yunanistan, Avstriya kimi bir sıra inkişaf etmiş Qərbi Avropa ölkələrində, turizmin digər sahələri ilə yanaşı aqroturizmin milli səviyyədə təbliği, kənd yerlərinin hərtərəfli sosial və iqtisadi inkişafında mühüm yerə malik olmaqla populyarlaşmaqdadır [1, 2].

Turizm baxımından inkişafda olan ölkələrdə kəndlərə və kənd ərazilərinə edilən aqroturizm səfərləri çimərlik turizmindən sonrakı yerlərdən birini tutmaqdadır. Dünya təcrübəsinə nəzər yetirdikdə məlum olur ki, artıq aqroturizm kəndin əsas sosial-iqtisadi problemlərinin həllində fəal iştiraka malikdir [3]. Artıq qərbin bəzi ölkələrində aqroturizm fəaliyyəti uğurla inkişaf edir və əsas fəaliyyətlə yanaşı kənd əhalisinə sabit gəlir gətirən sahəyə çevrilməkdədir. Bu da onu göstərir ki, aqroturizm kənd yerlərində əlverişli sosial şəraitin yaradılmasında, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının səmərəliliyinin artırılmasında və nəhayət, turizm bazarında optimal rəqabət mühitinin təmin edilməsi yönündə müxtəlif fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi kimi özünü göstərməkdədir.

Kənd təsərrüfatının inkişafı baxımdan ölkəmizdə aqroturizmin də kifayət qədər potensial resursları mövcuddur. Bunlara aiddir ölkəmizin mülayim isti iqlimi, dənizə yaxınlığı, rəngarəng landşaft müxtəlifliyi, dağ silsilələri, geniş çölləri, flora və faunanın zənginliyi, gözoxşayan etnoqrafik komponentlər və s. bütün bunlar birlikdə kənd yaşıl turizmin, ekoturizmin, aqroturizmin, etnoqrafik və enoqastronomik turizmin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır.

Qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələrinin inkişafı ilə yanaşı ölkəmizdə aqroturizm fəaliyyəti istiqamətində üzümçülüyün köhnə şöhrətinin qaytarılması istiqamətində işlər görülməkdədir. Üzüm və şərabçılığın inkişafı istiqamətində son illər əhəmiyyətli dərəcədə işlər başlanılmışdır. Məsələn Azərbaycan Prezidentinin 2018-ci il 3 may tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "2018-2025-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında şərabçılığın inkişafına dair Dövlət Proqramı"nı, Kənd Təsərrüfatı Nazirli-

yi, Antiinhisar və İstehlak Bazarına Nəzarət Dövlət və Əqli Mülkiyyət Agentlikləri tərəfindən 2018-2025-ci illərdə şərabçılıq məhsulları üzrə milli brendləri yaradılması və müvafiq qaydada qeydiyyatının təmin edilməsi, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Turizm Agentliyi, İqtisadiyyat Nazirliyi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarına şərab turizminin inkişaf etdirilməsi kimi tapşırıqların verilməsini göstərmək olar. Həmçinin 2002-ci ildə "Üzümçülük və şərabçılığın inkişafı haqqında" qanun, 2004, 2009 və 2013-cü illərdə "Regionların sosial iqtisadi inkişafı haqqında" 3 Dövlət proqramı qəbul edilmişdir ki, bu da aqrar sahənin və emal bölməsinə xüsusi diqqətin cəlbini deməkdir.

2011-ci ilin 15 dekabrında ölkə prezidentinin müvafiq fərmanı ilə "2012-2020-ci illərdə Azərbaycanda üzümçülüyn inkişafına dair" Dövlət Proqramı qəbul edilmişdir. Proqramda qısa vaxt ərzində bu sahənin əsaslı şəkildə inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Ölkə prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli fərmanı ilə isə "Azərbaycan respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair strateji yol xəritəsi", "Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair yol xəritəsi" qəbul edilmişdir. Qeyd olunan qanun və proqramlar, həmçinin bu sahə ilə bağlı bütün məqamları özündə əks etdirən sənədləri vacib hesab etmək olar. Hər iki sənəddə aqrar və turizm sahəsi üzrə qlobal trendlər göstərilmiş, ölkəmizdə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı və turizm üzrə inkişaf istiqamətləri açıqlanmışdır. Bütün bunlar sübut edir ki, ölkəmizdə aqrorturizmin inkişafı üçün hüquqi-normativ baza da mövcuddur [3].

Qeyd olunmalıdır ki, aqrorturizm həm kənd yerlərinin, həm də bütövlükdə ölkənin iqtisadiyyatının inkişafı üçün aşağıdakı istiqamətlər üzrə kompleks təhlələr vəə bilən sahə də sayıla bilər. Bunlara aiddir:

- aqrorturizmin inkişafı ərazinin müsbət imicini yaratmaqla, yalnız turizm üçün deyil, digər fəaliyyət sahələrinə də investisiyalar cəlb edə bilər;
- yerli büdcəyə vergi daxilolmaları artırır;
- kənd yerlərinin, o cümlədən davamlı kənd təsərrüfatı sahələrinin dəstəklənməsinə və inkişafına yardım edir;
- kənd əhalisinin məşğulluğunu artırır;
- əhalinin təhsil və mədəni səviyyəsinin daha da yüksəldilməsinə yardım edir;
- xalq sənətkarlığının canlanması və populyarlaşmasına stimül verir;
- kənd təsərrüfatının digər sahələrinin inkişafına dəstək olar;
- milli kənd təsərrüfatının təşviqlənməsinə təkan verir və s.

Sadalanarlardan belə məlum olur ki, aqrorturizmin inkişafı kənd təsərrüfatının digər sahələri ilə yanaşı üzümçülüyn və enoturizmin (şərab turizmin) inkişafına da yol açmış olur.

Artıq bütün dünyada şərab turizmi enoturizm adı ilə məşhurlaşmaqdadır. Bəzi ölkələrdə aqrorturizmin bir növü kimi enoturizm (şərab turizmi) öz inkişafı ilə həvəskar turistlərin artıq diqqət mərkəzindədir.

Enologiya qədim yunan sözü [oivoç (oenos) olmaqla şərab haqqında elm deməkdir. Enologiya şərabçılıq və şərab saxlama elmlərini əhatə edir. Enoturizm bir növ şərabçılıq və şərab dadma (dequstasiya- dadmaqla məhsulun keyfiyyətinin müəyyən edilməsi) bayramı hesab edilir. Həm də enoturizm birbaşa milli mətbəxə aid edilir.

Enoturizm aqrorturizmin bir növü olmaqla turistin yalnız şərab istehlakı etməsi ilə məhdudlaşmasından ibarət deyildir. Enoturizmdə turist üzüm yığımında iştirak etməklə yanaşı şərabın istehsal prosesi, yerli əhalinin məşguliyyəti, adət-ənənəsi, mədəniyyət ilə tanış olmaq fürsətini də qazanmış olur. Enotur, şərabın dadına baxmaqla yanaşı, üzüm növlərini öyrənmək və turun zənginliyindən asılı olaraq, hətta şərabın hazırlanma texnologiyası ilə tanış olma imkanı yaradır. Həmçinin enoturizm iştirakçıları yerli əhalinin təqdim edə biləcəyi müxtəlif xidmətlərdən də istifadə edir. Bura daxildir gələcək üçün qonaq evlərində qalmaq, yerli mətbəxin tamlarından dadmaq, suvenirlər, yerli məhsullardan almaq və s.

Artıq enoturizm yeni olması ilə yanaşı turizm sektorunda populyarlıq qazanmaqdadır [5]. Enoturizmin inkişafı üzümçülüyn və şərabçılığın istehsalında əhəmiyyətli rol oynamaqla iqtisadiyyatda və mədəniyyətin təbliğinədə əhəmiyyətli rola malik olmaqla, ərazilərinin turizm baxımından cəlb ediliyini artırır.

Xarici mütəxəssislər enoturizmi 4 kateqoriyaya bölürlər [5]:

1. "Open door" wine tourism:- bu turistlərin şərab dequstasiyası üçün qəbulu və şərab zirzəmilərinə baş çəkmələrinə aid edilir.
2. Education (educational + entertainment):- mövsümdən asılı olaraq turistin şərab zavodunu ziyarət etməsi, onlar üçün müxtəlif ustad dərslərin təşkil edilməsi ilə nəzəri və praktik bacarıqların verilməsi. Bu məhsul yığım zamanı master-klassı və ya kulinariya master-klassı ola bilər.
3. "Disneyland" Wine tourism:- "Disneyland" tərəfindən müxtəlif böyük bələdiyyə layihələr, şərabla birbaşa əlaqəsi olmayan layihələr və muzey, restoran, otellə əlaqəli tur.
4. "Eventification":- Hər hansı bir tətillə və ya şənliyə həsr olunmuş şərab toplantılarına bircəfəlik ziyarət.

Belə bölgüyə uyğun olaraq enoturizmdə iştirak edən turistlər də aşağıdakı qruplara bölünür:

1. The wine geeks - əsas məqsədi A-dan Z-yə qədər şərab haqqında hər şeyi öyrənmək istəyən turistlər.

2. The gastro-tourist – istirahət zövqünü yemək və şərab ilə birləşdirmək istəyənlər. Bu istirahəti vacib element sayanlara aid edilir.
3. The Passing-By-Casual (Wine) tourist – şərab bölgəsinə gələnlər, bu sahəni ilkin xüsusiyyətlərinə görə seçmədiklərinə baxmayaraq, qonaqpərvərlikdən imtina etməyənlər [5, 6].

Hal-hazırda Dünya təcrübəsində enoturizmdən geniş istifadə olunur. Məsələn: Qonşumuz Gürcüstanda Şərab muzeyinə, Ukraynada "Lvivarnya" Pivə Tarixi Muzey-mədəniyyət mərkəzinə, Moldovada "Mileştii Miçi" şərab anbarına və s. yerlərə səyahəti nümunə göstərmək olar. Hətta, 2018-ci il ildə Gürcüstanın Milli Turizm Administrasiyası Gürcüstanə gələn turistlərə hava limanında gürcü şərabı hədiyyə etməklə, gürcü şərabının populyarlaşdırılması və turistlərin ölkəyə cəlb olunması istiqamətində kompaniya aparmışlar.

Şərab anbarları, muzeylər, festivallar və s. üsullarla şərabları, şərabçılıq ənənələrini turistlərə çatdırmaq artıq dünya təcrübəsində yer tutmaqdadır. Buna misal kimi İtaliyada "Cantine Aperte", Fransada "Beaujolais Nouveau", "Bordeaux fete le vin", Almaniyada "Stuttgart Wine Village", İspaniyada "Madeira Wine Festival" şərab festivalını göstərmək olar. Bu da o deməkdir ki, turist əgər daddığı şərabdan bir də dadmaq istəyirsə, hökmən həmin ölkənin şərablarının alıcısına çevrilir [7].

Almaniyanın Hayzenhaym Universitetinin araşdırmalarına görə, enoturizmlə, şərabçılıqla 75 min işçi məşğul olur. Hər il enoturizmə gələnlərin sayı 50 milyon olmaqla, orta hesabla onların xərclədiyi pullar 5,5 milyard avro təşkil edir. Statistika görə, Alman şirkətləri 2018-ci ildə 750 milyon litr şərab istehsal etmişlər.

Aparılan tədqiqat nəticəsində məlum olmuşdur ki, ABŞ-da illik şərab istehlakı 1980-ci ildəki 1,82 milyard litrdən 2016-cı ildə 3,59 milyard litrə kimi yüksəldilmişdir. Bu da şərabçılıq turlarının və ya enoturizmin artmasına səbəb olmuşdur. Təkcə Kaliforniya ştatında 2015-ci ildə şərab turizmindən 7,2 milyard dollar qazanc əldə edildiyi təxmin edilir. Hər il Fransaya səyahət edən 10 milyondan çox enoturizm həvəskarı olduğu bildirilir [6].

Artıq üzüm və şərab istehsalçıları tərəfindən turizmin inkişafına dəstək dünya şərab bazarında hökm sürməkdədir. Son illərdə şərabçılığın ABŞ, Avstraliya, Cənubi Afrika, Çili və Argentinada inkişafı diqqət mərkəzindədir. Bu istiqamətdə xüsusilə Avropa İttifaqının kənd yerləri ilə bağlı siyasətində enoturizmin təbliği əsas yerlərdən birini tutur. Enoturizmin kifayət qədər əhəmiyyətli yer tutduğu bir çox Avropa İttifaqı ölkələrində hətta xüsusi bir proqramda qəbul edilmişdir. XX əsrin 90-cı illərində Avropa İttifaqı (Al) tərəfindən yaradılan LEADER (fransızca: L'iaison entre actions de développement de Leconomie rurale) proqramı enoturizmin inkişafı məqsədilə Franç-Comte (Fransa), Piedmont və Lombardiya (İtaliya) ərazilərində,

eləcə də Aragondakı (İspaniya) La Rioja bölgəsində infrastrukturun yaradılmasına maliyyə köməkliyi göstərmişdir. Hətta son vaxtlar Al enoturizmin təbliği məqsədilə Yunanistanın Heraklionna Krit əyalətinə LEADER II proqramını təqdim etmişdir [6].

Çox sevindirici haldır ki, 2012-ci ildən başlayaraq Azərbaycanda da ilk dəfə şərab turizmi Şamaxı rayonun Meysəri kəndində yerləşən "Abqora" restoranı tərəfindən həyata keçirilməyə başlanmışdır. Həmin vaxtda "Abqora" restoranı ictimai təşkilatlarla, hotellərə pulsuz şərab turları təşkil etmişdi. Qeyd etmək ki, "Abqora"-nın öz zavodunda istehsal olunan şərablar restoranda müştərilərə təqdim olunaraq, şərab turları təşkil edilmişdir. Şərab növlərinin az olmasına baxmayaraq tura gələnlər arasında Avropa və Ərəb ölkələrində olan turistlərə rast gəlinmişdir. Restoran və şərab zavodu bir-birinə yaxındır. Restoranda yüksək səviyyəli işə xidməti göstərilir. Tur üçün gələnlər restoranda qəbul edilir, sonra zavodla tanışlıq istiqamətində tura başlanılır. Tur çərçivəsində ilk olaraq qonaqlara şərabın hazırlanması prosesi, zavoda üzümün qəbulu, şərabın hazırlanması, hazır şərab butulkalarının üzünə stikerlərin yapışdırılmasına qədər, bütün proseslərlə tanış edilir. Sonra qonaqlar dequstasiya otağına dəvət olunurlar. Müəssisə alıcı potensialının artırılması üçün rayon əhalisi üçün müəyyən vaxtlarda "Açıq qapı" günləri də təşkil edir. Bu ənənənin davam etdirilməsi kimi 2019-cu ildə Azərbaycanı ilk üzüm və şərab festivalı Şamaxı rayonunun Meysəri kəndində baş tutmuşdur. Festivalda yerli şərab istehsalçıları ilə bərabər Gürcüstan və Moldovadan da dəvət olunmuş şirkətlər iştirak etmişdir [7, 8].

Vaxtilə Şəmkirdə də üzümçülük və şərab istehsalı mövcud olmuşdur. Arxeoloqlar Göygöl rayonunda e.ə. 2-ci minillikdən qalmış içində şərab olan küplər tapmışlar. Bu ərazidə şərabçılıq mədəniyyəti 19-cu əsrin əvvəllərində Alman immiqrantların bölgəyə gəlməsi ilə başlamışdır. Almaniyadan Vürtemberq köçkünləri -xüsusilə Vohrer Qardaşları və Hummel ailəsi – Göygöldə sərmayə yatıraraq şərab və konyak istehsal ilə məşğul olmuşlar. Hazırda Azərbaycanda şərab istehsal edən təxminən 10 şərab zavodu və üzüm bağları mövcuddur. 2006-cı ildə yaradılmış "Vinagro" onlardan ən böyüyüdür. O, Göygöl regionunda, Yelizavetpol əyalətində məskunlaşaraq Yelenendorf qəsəbəsini quran Alman qəçqinlər – Şvablar tərəfindən 1860-cı ildə Gəncə yaxınlığında inşa edilən Göygöl Şərab Zavodundan istifadə edir. Göygöl şərab zavodu 2006-2008-ci illərdə becərilən yerli və Avropanın yüksək keyfiyyətli seçilmiş üzüm növlərindən ibarət 537 hektar üzüm bağlarına malikdir. Bağlarda Qara üzüm, Kabernet Sauvignon, Sira, Pino-Naur, Prima, Saperavi, Matras, Şirvanşah, Chaudene, Sauvignon, Rkaciteli, Uni-Blan kimi üzüm növləri yetişdirilir. "Vinagro" şərab və konyak spirtlərini, yüksək keyfiyyətli üzüm şərablarını istehsal edir [7, 8].

Qeyd etmək lazımdır ki, milli şərab brendlərin istehsalı məqsədilə yüksək keyfiyyətli yerli texniki üzüm sortları (Mədrəsə, Bayaşıra, Şirvanşahı, Hamaşərə, Xindoqnu və s.) sahələrinin genişləndirilməsi məqsədə uyğun hesab edilir. Xatırlamaq yerinə düşər ki, yaxın keçmişdə kəndlərimizdə hər kəsin həyatında üzüm yetişdirilirdi (hazırda da bu ənənəyə qayıdılıb). Toplanan üzümdən bəkməz, çaxır, cecəsindən isə araq çəkirdilər. Ən keyfiyyətli çaxır yerə basdırılmış saxsı gil küplərdə yetişdirilməsi və saxlanması nəticəsində əldə olunurdu. İndi də bu istiqamətdə işlərin təbliği enoturizmin inkişafı baxımından lazımi effekt verə bilər.

Enoturizm baxımından xarici turistləri Azərbaycana cəlb etmək və daxili turist axınını artırmaq üçün, şübhəsiz ki, bir sıra səmərəli tədbirlərə ehtiyac var. Bunlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- üzüm bağlarına, şərab zavodlarına ekskursiyalar təşkil etmək, istehsal prosesinə, şərabın dadına baxma və yerli mətbəxlə tanış olma, şərab istehsalçıları ilə ünsiyyət yaradılmasını təmin etmək;
- enoturizmi təbliğ etmək və inkişaf etdirmək üçün, turizm agentlikləri ilə aktiv məlumat mübadiləsini təşkil etmək;
- reklam fəaliyyətləri, sərgilər, festivallar təşkil etmək;
- enoturizmin təşviqi və inkişaf etdirilməsi üçün xüsusi zonalara turist səfərlərinin intensivləşdirilməsi, "Made in Azerbaijan" brendi ilə tanınan şərab məhsullarının hədəf bazarlarda tanidilmasını gücləndirmək məqsədilə, idxal-ixrac əməliyyatlarını sadələşdirmək;
- üzümçülük və şərabçılıq sahəsindəki innovasiyaların mənimlənməsi və təbii məqsədilə respublikanın qədim üzümçülük bölgələrinin birində "üzüm-şərab muzeyinin" və Azərbaycanın yerli üzüm sortlarından ibarət canlı üzüm muzeyinin - milli kolleksiyanın yaradılması və s. təşkil etmək.

Ədəbiyyat

1. Gülahiyev Ç.G. Azərbaycanda aqroturizmin inkişafı üçün böyük potensial var / "Palitra" müstəqil ictimai-siyasi qəzet, 03 Mart, 2011.
2. Gülahiyev Ç.G. Müxtəlif əkinçilik mədəniyyətinə malik rayon və kəndlərimizdə üzüm-şərab turizmini təşkil etmək olar / "Palitra" müstəqil ictimai-siyasi qəzet, 09 Yanvar, 2012.
3. Gülahiyev Ç.G. Kənd təsərrüfatı aqroturizmin inkişafını şərtləndirən amil kimi // "Ümummilli lider H. Əliyevin anadan olmasının 96-ci ildönümünə həsr olunmuş "Turizm və rekreasiya XXI əsrdə: problemlər və perspektivlər" mövzusunda IV Beynəlxalq Elmi-Praktiki Konfransın materialları. Bakı, 2019, səh. 66-70.
4. Винный туризм в России [Электронный ресурс]: URL:<http://vinographia.ru/blog/post/247/vinniy-turizm-v-rossii>.

5. Ердавлетов С. Р. Артемьев А. М., Кошкимбаева У.Т. Энотуризм как фактор регионального и локального развития // Географический вестник. 2011, № 4 (019), с. 76-80.

6. Ердавлетов С.Р., Кошкимбаева У.Т. Энотуризм и социально-экономическое развитие регионов// Туризм и устойчивое развитие регионов. Тверь, 2005. С. 18-20.

7. <https://sputnik.az/economy/20190917/421757545/18-min-hektar-yeni-uzum-baglarinin-salinmasi-planlashdirilir.html>.

8. <http://www.kaspi.az/az/saqi-turiste-serab-suz/?action=disablemobile>.

9. http://www.e-senave.az/index.php?action=companydetail&company_id=201.